

DOI 10.36074/logos-23.06.2023.80

НАУКОВІ НАПРЯМКИ ТА ШКОЛИ В СВІТОВІЙ АРХЕОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ ЗАСАДИ

ORCID ID: 0000-0003-0457-8697

Маркевич Оксана Валентинівна

кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри всесвітньої історії

доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

УКРАЇНА

Становлення наукових напрямків та шкіл в археології належить до актуальних проблем. Археологічні дослідження активно розвивають, а найцікавіші знахідки одразу набувають публічного висвітлення, стимулюють туристичні галузі – все це дозволяє розглядати археологію як перспективну науку, цікаву як вузькому колу науковців, так і суспільству в цілому. Разом з тим не можна обмежуватись лише проведенням археологічних експедицій та осмислення подій, які відбувалися в минулому; гостро стоїть питання як далі має розвиватися археологія як наука. В цьому допомагає вивчення археологічних шкіл, які сформувалися в далекому минулому, але не втрачають актуальності сьогодні. Завданням нашої розвідки є висвітлити становлення та діяльність основних наукових напрямків та археологічних шкіл у світі наприкінці XIX – XX ст., висвітлити основні засади та результати їх діяльності, внесок у розвиток археології як науки.

В сучасній науці утвердилось декілька підходів до того, що ми називаємо науковою школою. В більшості сходяться на тому, що наукова школа – це форма організації колективної наукової праці співробітників наукового центру під керівництвом вченого, характеризується єдиною дослідною програмою, спільністю поглядів і стилю наукової діяльності в конкретній галузі. Тривалість мінімального циклу, коли ми говоримо про повноцінну школу – три покоління дослідників [3]. Хоча, як засвідчує практика, провідні археологічні школи в світі беруть початок ще в позаминулому столітті.

Однією з перших, які заклали основи розвитку археології, є *культурно-історична археологія* (або *культурна археологія*), основною метою якою було збирання артефактів та їх класифікація. Подібні за зовнішніми ознаками артефакти співвідносилися разом, а на основі зіставлень виявлялися археологічні культури, про поширеність яких можна було судити за знахідками, що їм присвоювалися. І хоча такий підхід зазнавав багато критиків – існують прихильники такого підходу, які вважають головним завданням – збирати, описувати і головне – не нашкодити при здійсненні розкопок, а максимально консервувати їх для майбутніх поколінь [4].

Процесуальна археологія (або «нова археологія» – напрямок в археології, що виник у другій половині XX століття на противагу «культурній археології». Процесуальна археологія фокусується на процесі зміни культур минулого, намагаючись окрім збору матеріалів відповісти на актуальні питання чому ці вони (зміни) відбувалися. Вплив на цей напрямок мав позитивізм, який в цілому намагався пояснити явища за допомогою наукового методу. Опираючись на

науку в «чистому вигляді» менше уваги приділялося таким явищам як релігія, символ, світогляд тощо. основоположниками та теоретиками школи були англійські та американські вчені Льюїс Бінфор, Девід Кларк, Колін Рендфрю, особливо популярні в 60-х рр. XX ст., коли набрала обертів дискусію про те, якою має бути археологічна теорія [4].

Ще одним науково-філософським вченням, яке вплинуло та становлення та розвиток археології як науки – *еволюціонізм*, основоположниками якого є Фрідріх Клем і Едвард Тайлор. Останній у праці «Дослідження в області давньої історії людства», яка побачила світ ще 1865 р., сформував поняття культури для застосування в порівняльних дослідженнях. Основні положення еволюціоністів ґрунтувалися на тому, що існував універсальний закон розвитку культур. Людські істоти мають приблизно однакові розумові здібності, а культурні відмінності пояснювалися різними східцями розвитку, на яких вони перебувають тощо. Еволюціоністи бачили розвиток суспільства як прямолінійний процес – від простого до складного [6].

Як противага еволюціонізму на поч. XX ст. стрімко розвивався *дифузіонізм* – напрямок, поширений не лише а археології, а й антропології, етнології, культурології. В його основі закладалася ідея поширення культурних явищ через контакти: торгівлю, переселення та, навіть, завоювання. Запозичення та поширення кращих зразків матеріальної культури дозволяють не проходити всі еволюційні стадії. Представники дифузіонізму – Еліот Сміт та Фрїй Гребне сумнівалися, що людство настільки винахідливе, щоб «робити одні ж відкриття», оскільки винахід – це унікальне відкриття. У наукових дискусіях вони задавали риторичне питання чи може суспільство існувати окремо одне від одного? Відповідь, на їх думку, була очевидною – ідеї, як і культурні риси, як і все, що нас оточує переміщається, передається з одного місця / континенту в інше і поширюється на всю планету. Теорія дифузіонізму знайшла відображення у скандинавських країнах у вигляді історико-географічного спрямування, у Німеччині – вчення про «культурні кола» (культурно-історична школа), у Великобританії розроблялася в рамках геліолітичної школи, а норвежський антрополог Тур Хейердал присвятив цьому питанню велике число своїх наукових робіт. У Сполучених Штатах Америки дифузіонізм існував під назвою «час і простір» (age-and-area).

З паростків дифузіонізму набули поширення інші наукові напрямки, серед них культурна морфологія та теорія культурних кіл. Лео Фробеніус порівнював культуру з органічною істотою, яка народжується, потребує постійного поповнення – їжі, має чуття. Як і будь-який живий організм її (культуру) можна перемістити в інші умови, як ми переміщуємо рослину в інший ґрунт, після цього її розвиток піде іншим шляхом. Саме тому він обґрунтовував думку, що людина не може бути творцем культури, а є лише її «носієм» та об'єктом. Л. Фробеніус також є автором концепції про два типи культур – Сходу і Заходу. Його теоретичні обґрунтування набули широкого поширення, а, заснований ним, дослідний інститут морфології культури існує і донині [7].

Німецький етнолог Фріц Гребнер заклав основи теорії культурних кіл, суть якої зводилась до того, що важливі явища культури (а сюди відносили вірування, види зброї, спосіб будівництва жител тощо) з'являються в одному місці – «культурне коло», з якого вони поширились в інші регіони. Тому всі важливі явища культури можна вважати індивідуальними, притаманними одному «культурному колу» з якого відбулася міграція. Всі досягнення людства він об'єднав у шість таких кіл, в кожному з них виділи двадцять головних

складових елементів. Ф. Гребнер вважав неможливим виникнення однакових культурних явищ у різних регіонах та не розділяв думку про існування загальних закономірностей розвитку людства [2].

У сучасний період, а саме після Першої світової війни відбулися значні зміни у європейській філософії та методології науки, що мала вплив на археологію. Науковці зацікавилися питаннями розвитку націй. В археології така парадигма знайшла своє відображення у формуванні *міграціонізму*. Особливо яскраво такий погляд на речі відобразився в діяльності німецького археолога Густава Коссіні. Археологічній культурі він надавав етнічного забарвлення. Досліджуючи культури, археологи виявляли сліди її поширення на території, де її не було (не могло бути). Спостерігали вони і таку зміну культури на одній і тій же території, яка ніяк не могла бути пояснена еволюцією, тобто трансформацією більш ранньої культури в більш пізню. Вони пояснювали такі знахідки міграцією людей, які і були носіями тієї культури. Відтак визнавалося, що міграції були звичним явищем, люди були рухливими та мобільними. Противники цієї теорії, а їх було немало, бо міграціонізм прирівнювався до расизму / фашизму, вважали, що міграціонізм ігнорував еволюцію [9].

Цікавою і оригінальною на наш погляд є *феміністична археологія*. Якщо звести до виділення її головного змісту – критика однобічного застосування західних гендерних норм і цінностей до минулих суспільств. Ширше – її представниці здебільшого боролися проти усунення жінок від польових досліджень і дослідження ролі жінки в первісному суспільстві. Її виникнення датують кінцем 1970-х – початку 80-х рр. із статті Маргарет Конкі та Джанет Спектор «Археологія та вивчення гендера» (1984 р.). Критикувалися відомі аксіоми, що стосувалися полювання, виготовлення кам'яних знарядь праці виключно чоловіками тощо. В 90-х рр. ХХ ст. відбувся розкол між гендерною та феміністською археологією – не всі прихильники гендерної теорії були феміністами. Феміністська археологія справила незабутній вплив на археологію, яка продовжує зростати і сьогодні. Хочеться відмітити і український внесок, зокрема докторську дисертацію Олени Фіалко «Скіфські амазонки в археологічних реаліях», яка була захищена в Інституті археології НАН України 2020 р. [8].

Експериментальна археологія становить один із напрямків розвитку археології. Її початок відносять до XVII ст., коли німецький дослідник Андреас Альберт Роде зробив копію кам'яної сокири для підтвердження думки, що її виготовила людина. Надалі експерименти набули поширення, застосовувалися при зрізці збіжжя, обробці дерева, кісток, рогів тощо. Варто відзначити, що експериментальна археологія, на відміну від інших, застосовує правила – обов'язкові для всіх: для виконання реконструкції вживати виключно матеріали, сировина яких була доступна суспільству у минулому; відповідне приготування та використання природних методів; заборона застосування сучасних методів і технологій, маючих вплив на результат експерименту. На сьогодні провідні центри, де проводяться такого роду експерименти є кафедра археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», Інститут археології НАН України [5].

Підведемо підсумки. Археологія як наука потребує не лише організації і проведення археологічних розкопок, а й теоретичного осмислення, пошуків таких методів інтерпретації та аналізу, які б дозволили відповісти на питання розвитку тогочасного соціуму, культурних явищ тощо. Всі вони мають право на

існування, а наукова дискусія, яка проходить між їх прихильниками збагачує археологію як науку. Більшість наукових напрямків та археологічних шкіл, які виникли в XIX-XX ст. продовжують існувати сьогодні, збагачуючись під час проведення нових археологічних експедицій.

Список використаних джерел:

- [1] Белик А. (1999). Культурология. Антропологические теории культур. Учебное издание. М.: Российский гос. гуманитар. ун-т. 241 с.
- [2] Дугін А. (2010). Соціологія уяви. Введення в структурну соціологію. М.: Академічний проєкт, 564 с. Культурні круги: Вилучено з: <http://socio.125mb.com/kulturnyie-krugi-21682.html>
- [3] Заруба В. (2006). Наукова школа в історичній науці. До постановки проблеми. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 15, 769-781. Вилучено з: https://ukrlogos.in.ua/documents/paper_ua.pdf
- [4] Колесніков М. (1990). Категорії «процесуальної археології». *Археологія*, 2, 115-124.
- [5] Моця О. (ред.) (2011). *Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання. Збірка наукових праць*. К.: Видавництво Піра-К. 224 с.
- [6] Павлюк С. П. (2009). Еволюціонізм. *Енциклопедія Сучасної України*. Вилучено з: <https://esu.com.ua/article-18582>
- [7] Тишкіна А. (1998). Лео Флоренціус: от «музейной» африканистики к созданию общей теории культуры. С. 88-96. Вилучено з: https://lib.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-148-7/978-5-88431-148-7_06.pdf
- [8] Фіалко О. (2020). *Скіфські амазонки в археологічних реаліях* (автореф. дис. ... доктора істор. наук). Інститут археології НАН України, Київ, 31 с.
- [9] Цеунов І. (2018). *Дослідження палеоліту материкової України в останній третині XIX – першій половині XX ст.* Дис... канд. істор. наук. Інститут археології НАН України, Київ, 276 с.